

**УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ КАМ'ЯНСЬКОЇ
МІСЬКОЇ РАДИ**

**КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «СЕРЕДНЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ
ШКОЛА № 30 м. КАМ'ЯНСЬКОГО»**

Формування історичного мислення при вивченні курсу «Історії України»

(навчально-методичний посібник щодо упровадження у
навчально-виховний процес інформаційно-комунікаційних
технологій у 7-8 класах)

АВТОР МЕТОДИЧНОЇ РОЗРОБКИ
учитель історії, «старший вчитель»
комунального закладу «Середня
загальноосвітня школа № 30 м.
Кам'янське»,
БАБЕНКО Рита Миколаївна

м. Кам'янське

Рецензент: **Ващенко В.А.**, вчитель-методист, завідувача методичним кабінетом управління освіти і науки Кам'янської міської ради

Бабенко Р.М. Формування історичного мислення при вивченні курсу «Історії України» : навчально-методичний посібник щодо упровадження у навчально-виховний процес інформаційно-комунікаційних технологій у 7-8 класах. – комунальний заклад «Середня загальноосвітня школа № 30 м.Кам'янське». – К., 2016. – 28с.

Даний посібник містить методичні рекомендації щодо використання технологій історичного мислення на уроках історії у 7, 8 класах. Активізації мислення, оволодінню навичками дослідницької роботи, поглибленню розуміння учнями історичних подій, процесів, явищ сприяє робота з різноманітними історичними джерелами. Посібником зможуть скористатись вчителі суспільствознавчих дисциплін.

Розглянуто на засіданні
методичного об'єднання вчителів
суспільствознавчих дисциплін методичного
кабінету управління освіти і науки
Кам'янської міської ради
від 23.01.2017

Бабенко Рита Миколаївна,
вчитель історії комунального закладу
«Середня загальноосвітня школа № 30
м. Кам'янське», категорія – вища, звання
«Старший вчитель», стаж роботи – 24 роки

Підвищення кваліфікації і професійна підготовка: курси за програмою «Основи ІКТ у навчально-виховному процесі» та Intel «Навчання для майбутнього», ДОППО – 2009; курси вчителів історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін, ДОППО – 2012; XI обласні Архангело-Михайлівські філософсько-богословські читання «Становлення духовної особистості в контексті сучасних світоглядних трансформацій», ДОППО – 2013; курси для методистів управлiнь освіти «Випереджаюча освіта для сталого розвитку», ДОППО – 2014.

Тема самоосвіти: Формування історичного мислення при вивченні курсу «Історії України»

Мета роботи над темою самоосвіти:

- оволодіти досягненнями педагогічної науки та практики;
- поглибити теоретичні знання та практичні вміння з технології розвитку історичного мислення у процесі вивчення курсу історії.

Завдання:

- розширити загальнопедагогічні та психологічні знання;
- оволодіти ефективними формами, методами, прийомами навчання історії;
- визначити шляхи практичного застосування технології історичного мислення;
- впроваджувати в практику технологію історичного мислення.

Очікувані результати: підвищення професійної компетентності; поліпшення якості викладання історії, виховання та розвитку учнів.

Зміст

1. Вступ.....	5
2. Формування історичного мислення при вивченні курсу «Історії України».....	7
3. Висновки.....	11
4. Список використаних джерел.....	12
5. Додатки.....	13

«...Для історичної освіти учнів набагато більше значення має безпосереднє знайомство учнів з джерелом історичного знання, ніж робота з підручником».

М. Стасюлевич

Сучасна тенденція практично безмежного розширення інформаційного простору, численних інтерпретацій і оцінок минулого вимагають від учителя історії нових підходів до способів опрацювання, аналізу учнями історичної інформації. Практичний аспект оволодіння знаннями, самостійність, розвиток творчого мислення, критична освіченість є актуальними в процесі формування компетентної людини сучасного суспільства. Однією з важливих цілей навчання історії в школі є формування *історичного мислення*, яке, за визначенням І. Лернера, Н. Запорожець, С. Терно, являє собою єдність історичних і методологічних знань, способів розумових дій та установок особистості на їх застосування в пізнанні та осмисленні конкретних історичних фактів, явищ і процесів.

Навчити мислити історично – це означає розвивати навички самостійної роботи, створювати відповідну мотивацію, активно використовувати проблемні методи навчання, проблемні завдання і вправи для розуміння логіки історичного процесу. Ролі розвитку історичного мислення приділяли увагу дослідники І. Лернер, Г. Селевко, С. Терно, К. Баханов, В. Лебідь, В. Курилів, О. Пометун.

Розвиток умінь знаходити інформацію, аналізувати, інтерпретувати та оцінювати її передбачено в Концепції загальної середньої освіти, Державному стандарті базової та повної середньої освіти (освітня галузь «Суспільствознавство»), навчальних програмах, інструктивно-методичних листах Міністерства освіти і науки. У Концепції історичної освіти середньої загальноосвітньої 12-річної школи зазначається, що формування змісту історичної освіти будується на багатьох принципах, у тому числі на принципі «альтернативно-проблемного підходу, що передбачає використання різноманітних історичних джерел, ознайомлення з різними точками зору на історичні події і явища». Отже, прийшов час ламати старі стереотипи у ставленні до історичної науки як одноосібного предмета і відроджувати кращі традиції національної педагогічної культури викладання. Намагаюся активно впроваджувати інноваційні технології уроку, бо в них зерно творення нової людини. Під інноваційною технологією уроку розуміємо такий навчальний процес, який забезпечує глибокі знання, що здобуваються

активно, а не старим традиційним схоластичним шляхом. Але при цьому слід пам'ятати, що інноваційні технології потребують високого наукового рівня викладання матеріалу, оригінальності, яка б впливала на всі види пам'яті і творчості.

Працювала і намагалася знайти шляхи до дитячих сердець через вивчення і впровадження інноваційних технологій педагогічної практики. На уроках можна побачити : диференціацію та індивідуалізацію навчання, проблемний підхід під час вивчення нового матеріалу, розвиток пізнавальної самостійності школярів, високоморальний і краєзнавчий виховний напрямок навчального процесу, елементи інтегрованого навчання і виховання.

Час лине швидко, змінюється життя. Приходять до школи все нові і нові учні, тому й навчати й виховувати їх потрібно теж по - новому. Проголошений в освітньому просторі України принцип варіативності освіти дає змогу навчальний процес будувати на досконаліших стратегіях і технологіях, із застосуванням яких відбувається саморозвиток особистості, забезпечується успіх діяльності вчителя. Я, вважаю, що сьогодні вже недостатньо навчати традиційно: у центрі навчально - виховного процесу має бути УЧЕНЬ. Все частіше ми, вчителі, почали зустрічати пасивних дітей, з небажанням навчатися, виконувати домашні завдання, взагалі йти до школи. У дітей в очах почав гаснути вогник - пізнання, допитливості, сподівання. Що може змінити цю ситуацію і перетворити навчання у захоплюючу подорож безмежною країною знань?

Давайте ще раз звернемося до державних документів про освіту, щоб чітко визначити, які стоять завдання перед вчителем історії, щоб розв'язати дану проблему.

- Визначати головне, самостійно робити висновки з пояснення вчителя; знаходити нове, досі невідоме, ставити запитання; користуватися порівнянням та аналогією як засобами встановлення нових ознак і якостей; давати правильність певного судження та власної думки; виконувати творчі завдання. (Програма загальноосвітньої школи)
- ... формування особистості, учня (вихованця), розвиток його здібностей і обдаровань... (ст. 5 Закон України про загальну середню освіту);
- Поряд з функціональною підготовкою за роки початкової освіти діти мають набути достатній особистий досвід культури спілкування і співпраці різних видів діяльності, самовираження у творчості (Державний стандарт загальної освіти).

- Загальноосвітня школа України має здійснити прорив до якісної нової освіти всіх дітей шкільного віку. Це вимагає пріоритетної уваги до навчального змісту і методик, які формують світогляд, ціннісні орієнтації, уміння самостійно вчитись, критично мислити, користуватися комп'ютером, здатність до самопізнання і самореалізації особистості у різних видах творчої діяльності, вміння і навички, необхідні для життєвого і професійного вибору.
- ...необхідна умова розквіту індивідуальності є орієнтація на розвиток творчості - творчої активності, творчого мислення, здібностей до діяльності в нових умовах (Концепція загальної середньої освіти).
- ... розвиток критичного мислення, ... уміння знаходити нові ідеї та критично аналізувати проблеми, брати участь у дебатах, уміння переосмислювати дії та аргументи (Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності).
- Один із пріоритетних напрямків розвитку освіти є: формування у дітей та молоді сучасного світогляду, розвиток творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості (Національна доктрина розвитку освіти).

Розвиток історичного критичного мислення здійснюється в процесі застосування під час навчання спеціальних **пізнавальних завдань**, які водночас є засобами діагностики розвиненості певних умінь учнів. Це завдання на:

1. Установлення причинно-наслідкових зв'язків історичних подій та явищ.

«За легендою, князь Володимир, обираючи державну релігію для Русі з-поміж різних релігій, обрав саме православ'я». Назвіть причини саме такого вибору князя, розташувавши причини за ступенем їх значення.

Князь Ярослав Мудрий запровадив певний принцип престолонаслідування, що ґрунтувався на старшинстві. До яких наслідків це мало призвести?

2. Визначення загальних і часткових взаємозв'язків історичного розвитку.

Заснувавши у 486 р. Франкське королівство, Хлодвіг через 10 років приймає християнство, його приклад наслідували інші германські конунги. Київська Русь утворилася у др. пол. IX ст., а у 988 р. у ній було запроваджене християнство.

А) Чи можна вважати запровадження християнства закономірним явищем для щойно утворених європейських держав?

Б) Чим можна пояснити, що у франків від створення держави до прийняття християнства минуло десять років, а у Київській Русі – понад століття?

3. Визначення взаємозв'язків між фактами, явищами та епохами

У 486 р. Хлодвіг заснував Франкське королівство і дав початок династії Меровінгів, а 10 років по тому прийняв християнство.

А) Чи є зв'язок між цими подіями?

Б) Якщо є, то чим він був зумовлений?

4. З'ясувати тенденції розвитку даного суспільного явища.

У 988 році князь Володимир прийняв християнство у Києві. Як ви вважаєте:

А) Чи набуде поширення це явище на іншій території держави? Чому?

Б) Що заважатиме і що сприятиме поширенню християнства?

5. Співвідношення факту та епохи.

Літописець зображає помсту княгині Ольги деревлянам як низку кривавих дій і разом з тим пишається мудрістю княгині у взаєминах із Візантією. Чому? Поясніть, виходячи з реалій того часу.

6. Визначити типовість одиночного та масового явища.

У 1169 році Київ здобув володимиро-суздальський князь Андрій Боголюбський, про що літописець писав: «І взяли вони майна безліч, і церкви оголили від ікон, і книг, і риз, і дзвони познімали...». Що було типовим у діях князя, а що виходило за межі звичайного?

7. Оцінка характеру і значення явища.

А) Чи означає, що політичне роздроблення Русі є першим кроком її розпаду?

Б) Яке значення мала роздробленість для подальшого розвитку держави?

Для розвитку історичного мислення я використовую **пізнавальні завдання**, які передбачають застосування **методів історичної науки**:

1. Порівняльно-історичного.

Визначте етичні особливості половців, характер сприйняття половців русичами та основні види відносин між цими народами.

2. Метод аналогій.

Вам відомо, як від природно-географічних умов залежали різні сторони життя давніх народів Передньої Азії, зараз ви ознайомитесь з природно-географічними умовами розселення племінних союзів східних слов'ян на території України. Спробуйте за аналогією з попередньою темою припустити, як вони вплинуть на господарське, повсякденне і духовне життя мешканців цього регіону.

3. Визначення причин за наслідками.

Цікаві знахідки зробили археологи біля села Волоське та села Василівка в Надпоріжжі. Тут було відкрито два великі могильники, де поховано понад 90 чоловік. В одного з них у шийному хребці стирчав наконечник металевого знаряддя. У кістках інших помітні уламки крем'яних знарядь, кинутих із досить далекої відстані. Припустіть, що стало причиною масової загибелі людей, похованих у цьому могильнику?

4. Метод зворотніх висновків.

На основі відомостей, отриманих із «Руської Правди» про пережитки родових порядків у житті русичів, опишіть, як здійснювалося судочинство на Русі до прийняття законодавства.

5. Реконструкція цілого за частинами.

До наших часів зберігся фундамент Десятинної церкви.

А) Чи можна на його основі зробити реконструкцію церкви?

Б) Що в цій реконструкції буде відповідати дійсності, а що – ні?

6. Статистичний метод.

На початку XVII ст. в Києво-Могилянській академії навчалось дві тисячі студентів. Саме в цій академії здобули освіту 21 із 23 ректорів Московської академії та 95 із 125 її професорів. Які висновки можна зробити на підставі цих даних?

Розвиток історичного мислення перебуває у тісній взаємодії із засвоєнням та вмінням працювати з історичними джерелами.

Період підліткового віку, як вважають вчені, є найбільш сприятливим для розвитку мислення. На цьому етапі при роботі з історичними джерелами пропоную учням проблемні завдання, навчаю виділяти головне, порівнювати історичний матеріал, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити висновки. Пам'ятка «Як аналізувати текст історичного джерела» допомагає учням краще зрозуміти суть, причини, значення історичної події чи явища, визначити своє ставлення до тексту історичного джерела (додатки 1, 2). Розмаїття підручників, посібників з історії України (7-8 клас) спонукало до пошуку більш ефективних форм роботи з історичними джерелами і текстом підручника для створення цілісної картини подій і явищ (додаток 3, 4).

У восьми класах навички роботи з історичними джерелами вдосконалюються, історичний матеріал вимагає більш високого рівня пізнавальної і розумової діяльності учнів, критичного ставлення до тексту, самостійного, творчого застосування знань (додаток 5, 6). Також використовую історичні джерела для складання портретів історичних осіб (додаток 7).

У своїй практиці я використовую історичні джерела на *різних етапах уроку*:

- для мотивації наступної діяльності учнів на початку уроку (додаток 8);

- для демонстрації розмаїття інтерпретацій, що презентують різні позиції, різні оцінки подій, процесів, явищ (додаток 9);

- для активізації розумової діяльності, а саме, для створення дискусійної ситуації (додаток 10);

- для засвоєння учнями навичок дослідницької роботи (додатки 11).

Робота з фрагментами історичних текстів розвиває вміння аналізувати інформацію, застосовувати знання в нестандартних, змінених ситуаціях,

висловлювати власне ставлення до змісту джерела (додаток 12). Важливим компонентом шкільної історичної освіти є використання **візуальних історичних джерел**, до яких відносяться: фото, плакат, карикатура, листівки, таблиці, схеми, діаграми, картини, малюнки, відео. Розвивати навички аналізу візуального джерела допомагає пам'ятка (додаток 13). Робота з візуальними історичними джерелами може використовуватись як фрагмент уроку, як мотивація, підсумок чи узагальнення, як складова тематичного оцінювання, як форма домашнього завдання. (додаток 14).

В основу історичного та критичного мислення можна покласти вислів Сократа: "Я знаю, що нічого не знаю". Завдання вчителя – навчити учнів ефективно здобувати знання. Будувати уроки, враховуючи, що:

- інформація - не кінцевий результат навчання, а її початковий пункт;
- навчання не зводиться до запам'ятовування інформації, а полягає в розвитку здібностей учнів самостійно просуватися в інформаційному просторі;
- навчання базується на принципі порівняння однієї інформації або точки зору з іншою для формування уявлення про те, що знання не обмежується сумою відомостей;
- сутність навчання полягає в приєднанні нових знань до відомих, для чого ці відомі знання слід попередньо відтворити. Проаналізувавши дані завдання мною розроблений та апробований у власній педагогічній діяльності теоретично-практичний матеріал по вивченню тематичного періоду для 8 класу «Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.»(додаток № 15).

Систематична робота з історичними джерелами на уроках історії формує навички дослідницької роботи і критичного мислення, відповідає віковим особливостям дітей. Використання джерел застосовується для забезпечення ефективності уроків, підвищення якості знань, поглиблення, закріплення та узагальнення матеріалу, що є дієвим підґрунтям для підготовки учнів до зовнішнього незалежного оцінювання. Мої учні є переможцями Всеукраїнських учнівських олімпіад II, III етапів з історії (2008, 2009, 2012).

На уроках історії, де використовуються ці технології, діти почувають себе впевнено, вільно висловлюють свої думки і спокійно сприймають зауваження, адже вони є активними учасниками навчального процесу. В атмосфері довіри та взаємодопомоги легко робити відкриття, усвідомлювати важливість здобутих знань. Саме за таких умов можливе виховання

особистості, підготовленої до майбутнього, у якому необхідно розв'язувати проблеми та приймати конкретні рішення.

Висновки та рекомендації:

1. Поетапно спланована робота з історичними джерелами з урахуванням вікових особливостей на уроках історії розвиває культуру історичного мислення, сприяє процесу пізнання та осмислення конкретних історичних подій, явищ.

2. Історичне мислення на творчому рівні припускає обов'язкове вирішення проблемних пізнавальних завдань, які заохочують учнів до активної розумової діяльності.

3. Систематична робота з історичними джерелами на уроках історії формує навички дослідницької роботи і критичного мислення.

4. Використання джерел застосовується для забезпечення ефективності уроків, підвищення якості знань, поглиблення, закріплення та узагальнення матеріалу.

5. Під час використання історичних джерел різного типу необхідно пам'ятати про багатоперспективний підхід, коли якась історична ситуація висвітлюється з кількох – щонайменше двох перспектив, що репрезентують різні суспільні позиції та інтереси.

6. Для результативності роботи з історичними джерелами необхідно враховувати наступні елементи: ретельний підбір, різноманітність, створення можливості для порівняння, інтерпретації, яскравість.

7. В умовах, коли на перший план виходять практико-орієнтовані концепції, робота з історичними джерелами розвиває навички самостійного здобуття знань, прагнення до самоосвіти, саморозвитку.

З розширенням інформаційного простору виникла проблема великого впливу на учнів різних інтерпретацій, тлумачень, трактувань історичних подій і процесів, з якими вони зустрічаються на сторінках преси, телебаченні, у кіно та комп'ютерних іграх. Щоб протистояти такому впливу, розвиваю в учнів уміння аналізувати та оцінювати розмаїття поглядів на історичний процес, критично ставитися до них, спонукаю учнів виробляти власну позицію, навчаю аргументувати свій вибір. А головне – навчаю своїх вихованців розуміти, що історія – це не щось викарбуване у граніті, що минуле ніколи не можна реконструювати і що вивчення історії ніколи не закінчується.

Список джерел

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Історія в школах України.– 2004. – № 2. – С. 3-4.
2. Новий Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти(освітня галузь «Суспільствознавство»), затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 13923.
3. Закон України «Про загальну середню освіту».
4. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності.
5. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія. 5-11 класи
6. Вукіна Н.В. Критичне мислення: як цьому навчати / Харків, 2007.- 190
7. Десятов Д.Л. Практичні аспекти застосування методів критичного мислення на уроці історії // Д.Л. Десятов / Історія в школах України. – 2007. – №9. – С. 5-11.
8. Клустер Девід. Що таке критичне мислення? / Девід Клустер // Перемена. – 2001.– № 4. – С. 5-13.
9. Лернер И.Я. Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории : пособие для учителей / И.Я.Лернер. – М. : Просвещение, 1982. – 191 с.
- 10.Марченко О.Г. Формування критичного мислення школярів / О. Г. Марченко. –Харків : Вид. група "Основа": "Тріада +", 2007. – 160 с.
- 11.Пометун О.І. Методика навчання історії в школі / О.І.Пометун, Г.О. Фрейман. – К.: Генеза, 2009. – 328 с.
- 12.Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання / О.І.Пометун. – К., 2007. – 144с.
- 13.Пометун О.І. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті / О.І.Пометун //Історія в школах України. – 2007. – № 6. – С. 6-12.
- 14.Пометун О.І. Основи критичного мислення: навчальний посібник для учнів старших класів загальноосвітньої школи / О.І.Пометун, Л.М.Пилипчатіна, І.М.Сущенко,І.О.Баранова. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – 216 с.
- 15.Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. – СПб. : Питер,2004. – 713 с.
- 16.Терно С.О. Проблемні задачі з історії для учнів 8-9 класів загальноосвітньої школи :дидактичний посібник [для учнів 8-9 класів загальноосвіт. навч. закл.] / С.О.Терно,А.Д.Хінева. – Запоріжжя: Просвіта, 2009. – 32 с.
- 17.Технології розвитку критичного мислення на уроках історії. З досвіду роботивчителів. - Миколаїв: Наук.-метод. центр Упр. освіти Миколаївської міської ради, 2008. -47 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Як аналізувати текст історичного джерела (7-8 клас)

1. Прочитайте текст.
2. Знайдіть значення нових слів і незрозумілих виразів.
3. Визначте основну частину тексту. У якому реченні викладена головна ідея, головний зміст?
4. Про яку історичну подію або явище, про які історичні персонажі йде мова?
5. Визначте в тексті історичного джерела:
 - що важливо?
 - що потрібно запам'ятати?
 - про що довідалися вперше?
 - що було незвичайним, несподіваним?
6. Складіть питання до тексту історичного джерела, починаючи їх словами «чому», «з якою метою», «як».
7. Чи дають відповіді на ці питання можливість краще зрозуміти суть, причини, значення історичної події чи явища?
8. Визначте своє ставлення до тексту історичного джерела. Для цього можна використовувати такі слова:
 - Це вірно, тому що ...
 - Я упевнений(а) у тому, що ...
 - Я добре знаю, що ...
 - Я думаю інакше, тому що ...
 - Я переконаний(а) у цьому, тому що ...
 - Я сумніваюся у цьому, тому що ...
 - Я не згодний(а) з цим, тому що ...

Додаток 2

В.Власов. Історія України. 7 клас.

Тема: «Галицько-Волинська держава за князя Данила Галицького та його наступників»

Джерело:

Літописець про поїздку Данила Галицького до Батия в 1245-1246 рр.

«...Він, [Батий], сказав: «Данило! Чому ти єси давно не прийшов? Але якщо нині ти прийшов єси, - то й се добре. Чи п'єш ти чорне молоко, наше пиття, кобилячий кумис?» І він сказав: «Досі я не пив. А нині ти велиш – я п'ю». Він тоді сказав: «Ти вже наш-таки, татарин. Пий наше пиття!» І він, [Данило], випивши, поклонився за обичаєм їх.. О, лихіша лиха честь татарська! Данило Романович, що був князем великим, володів із братом своїм Руською землею, Києвом, і Володимиром, і Галичем, і іншими краями,

нині сидить на колінах і холопом себе називає! А вони данини хотять, і погрози ідуть, [і] він життя не надіється! О, лиха ти, честь татарська!» Літопис Руський / За Іпатіївським списком переклав Леонід Махновець. - С.405.

Завдання:

Оцініть поїздку Данила Галицького до Батія:

- А) як сучасник Данила;
- Б) як людина ХХІ століття.

Додаток 3

Тема: «Південна Україна та Запорозька Січ у другій половині XV111 ст.».

Історія України.8 клас. - С.52-53, 55

Про ліквідацію Запорозької Січі

Російський двір, побоюючися, що незадоволення, яке поширилося після всіх цих заходів, може рано чи пізно призвести до повстання, вирішив покінчити з народом, що викликав такі побоювання. З цією метою Катерина II видала наказ, який заслуговує бути наведений повністю. Він звучить так: «Ми, Катерина II, Божою милістю імператриця й самодержиця всієї Русі і прочая, і прочая. Ми хочемо оголосити цим усім нашим вірним підданам на просторах нашої імперії, що Січ козаків, відомих під іменем запорожців, нарешті цілком знищена через неспокій, який у нас викликав непослух цього народу до наших найвищих наказів... Ми не будемо згадувати тут про скарги, принесені до нашого трону сусідніми державами на напади та пограбування, які постійно здійснювали запорожці на наших кордонах. Ми згадаємо лише початки та походження цих людей і докази зухвалої зневаги, яку вони виявили до нашої монархічної влади, а також насильств, які вони чинили над своїми співвітчизниками й нашими підданими... Що ж до їх злочинів, які ми не можемо покарати з належною суворістю, то вони полягають головним чином у такому: I. Хоч ми й бажаємо забути їхні давні порушення та віроломнуповедінку замість належної покори, поведінку таку ж шкідливу, як і гіднукари, ми все ж таки не можемо мовчати про зухвалість, з якою протягомдесяти останніх років і ще зовсім недавно вони захоплювали землю своїхсусідів і привласнили собі не тільки місцевості, які ми завоювали під час останньої війни з **Оттоманською Портою**, а ще й Новоросійську **губернію**, яку ми **колонізували**, і робили все це під тим приводом, що всі ці землі належали їм з давніх часів... II. Запорозькі козаки мали зухвальство не тільки опиратися розмежуванню земель за нашим наказом у тих місцевостях Новоросійської губернії, які вони собі привласнили, але й замірялися на життя присланих для цього офіцерів. Вони також побудували на цих землях з власної волі приватнібудинки і навіть підкорили собі близько восьми тисяч

душ обох статей... III. Самим тільки мешканцям Новоросії протягом останніх двадцяти років, тобто від 1755 р. й до сьогодні, своїми нападами та розбійництвом вони завдали втрат на багато тисяч карбованців. V. Зневажаючи заборони, не раз повторювані нашими командуючими, запорожці не тільки приймали до себе козаків, які *дезертирували* з нашої служби, але також підмовляли різними хитрощами одружених людей з Малоросії, які мали свої оселі, втекти до них лише для того, щоб їх підкорити та запровадити у їхніх володіннях власне хліборобство. Це їм також вдалося, і зараз у місцевостях, які належали раніше запорожцям, п'ятдесят тисяч душ займаються сільським господарством. VI. Узявши до серйозного розгляду усі ці обставини, ми виявилися зобов'язані перед Богом, перед нашою імперією й перед усім людським родом покласти край Запорозькій Січі й козакам, які носять її ім'я. Отже, наш генерал-лейтенант пан Текелі з військом, яке ми йому довірили, оточив і захопив згадану Січ у найкращому порядку який тільки був можливий, з надзвичайним спокоєм і без будь-якого опору з боку козаків, бо вони помітили наближення до них війська лише тоді, коли були вже оточені з усіх боків. А ми спеціально наказали згаданому командирові виконати доручення найбільш мирним способом і по можливості без кровопролиття. Бажаючи повідомити наших вірних і любих підданих про всі ці обставини, ми їм у той же час оголошуємо, що нині Січ запорозьких козаків уже не існує за своїми давніми законами, отже, й козаки, що мали це ім'я, згасли назавжди... Дано у Москві 14 серпня 1775 р., а нашого царствування чотирнадцятого. Підписано: Катерина». (*Шерер, Жан-Бенуа. Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорозьців... - К.: Укр. письменник, 1994. – С. 148-154.*)

Запитання:

1. Які причини ліквідації Запорозької Січі?
2. Чому діяльність запорожців ,про яку йдеться в документі , названо «злочинами і зрадою вірності і підданства»? Чи так це було насправді?
3. Чи правдиво описано у царському документі ліквідацію Січі? Що ти знаєш про зруйнування Запорозької Січі?
4. Як ви вважаєте, чи можна причини ліквідації Запорозької Січі висловити однією фразою з документу?
5. На основі документу покажіть, як власне відбувався процес ліквідації Запорозької Січі?

Додаток 4

Тема: «Українська гетьманська держава», 8 клас

Джерело

« У ході Національно-визвольної війни на звільнених українських територіях було ліквідовано землеволодіння польських магнатів, шляхти і Католицької церкви. Їхні володіння перейшли у відання Військового скарбу і стали називатися вільними військовими селянами. Мешканці таких сіл платили відносно невеликі податки на утримання нового державного апарату в війська. Селяни здобули особисту свободу і право власності на землю. Гетьманський уряд у своїй економічній і соціальній політиці орієнтувалися насамперед на інтереси козацького стану. Козаки звільнялися від багатьох податків, отримували право вільно проживати в місцях і селах. Вони зберігали власне самоврядування і суд. (Сас П.М. *Історія України. XVI-XVIII ст..-Львів: Дивосвіт, 2001.- С.126-127*)

Із записок сотника Павла Уманця

« А тепер у нас за ласкою Божою...тут у всім краю Сіверському ні воєводи, ні старости, ані писаря немає. Боже дай, щоби здоров був пан Богдан Хмельницький, гетьман усього Війська Запорізького! А пан полковник у нас тепер за воєводу, а пан сотник за старосту, а отаман городовий за суддю»(*Власов В. Історія України: Підручник для 8 класу.-К.: Генеза, 2004.-с.113*)

Завдання

1. Які зміни в соціально-економічному житті українців відбулися за часів Гетьманщини?
2. Порівняйте становище українського населення під владою Речі Посполитої і за часів Української козацької держави?

Додаток 5

Тема уроку «Военно-політичні події 1656-1657 р.р.», 8 клас

Джерело 1

Із записів польського історика Людвіга Кубаля

«Чужоземці порівнювали Хмельницького з Кромвелем, порівняння мимоволі спадало на думку особливо в роках, коли ці дві особи звертали на себе велику увагу Заходу і Сходу Європи. Однак Хмельницький мав з різних причин важче завдання. Кордони його країни були відкриті зусбіч. Він не мав у своєму розпорядженні, як Кромвель, вишколеної інтелігенції й можливостей старої та сильної держави; війна, фінанси, народне господарство, адміністрація, відносини з іншими країнами- все треба було створити, все лежало на його плечах, мусив підбирати й навчати людей, особливо перейматися щонайменшою із справ... Можна про нього сказати, що він народився справжнім правителем, умів ховати свої наміри, коли це було необхідно. Але у вирішальний момент був непохитним, спираючись на

могутню волю і залізну руку...» (Власов В.Історія України. 8 клас :навчальний посібник.-К.:А.С.К.,2000.-с.137-138)

Джерело 2

Зі свідчень молдавського воєводи Лупула(жовтень 1652)

«Задум Хмельницького – панувати абсолютно і незалежно, не підлягаючи ніякому монархові, і володіти всією землею, яка починається від Дністра і йде до Дніпра і далі, до московського кордону. А якщо Річ Посполита дуже його притиснула б, хоче податися під протекцію москвитина, що є тієї самої релігії.» (Баханов К.О.Дослідницька робота учнів на уроках історії. – Харків:ВГ «Основа»,2004.-с.126)

Джерело 3

Напис на портреті Б.Хмельницького , що був виставлений над його похованням

У Руссовъ значиль то Хмельницький ділами своїми:

«Польшу онъ низложил Козацкими полками,
Татаръ і Турковъ устрашилъ тіми же войсками;
Наказавъ варварство,прескъ віроломство,
Вічно не забудеть того Польськеє потомство.
Унію онъ опровергъ, благочестиве возставиль,
Ревность въ томъ свою въ роді й родіі.прославиль;
Непобідимъ во браніхъ, благой восприяль кінець:
Из сина в отечестві достойній ший ему явился отець!»

(Баханов К.О.Дослідницька робота учнів на уроках історії. – Харків:ВГ «Основа»,2004.-с.126)

Завдання

1 група. Спираючись на запропоновані вам джерела і набуті знання раніше, дайте характеристику Б.Хмельницькому як державному діячу.

2 група. Спираючись на запропоновані вам джерела і набуті знання раніше, дайте характеристику Б.Хмельницькому як політику і дипломату.

3 група. Спираючись на запропоновані вам джерела і набуті знання раніше, дайте характеристику Б.Хмельницькому як військовому діячеві і полководцю.

Додаток 6

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ТЕКСТОВИМИ ДЖЕРЕЛАМИ (8 клас)

• Слід розрізняти за рубриками:

- _ Погляд очевидця
- _ Свідчення учасника подій
- _ Погляд дослідника
- _ Офіційний документ

• Слід відповісти на такі запитання:

1. Що це за документ, вид документа:

- _ запис у щоденнику;
 - _ лист, приватний чи офіційний;
 - _ спогади:
 - _ публічне звернення чи заклик;
 - _ політичний документ (звіт, протокол, резолюція, урядова постанова, декларація тощо);
 - _ дипломатичне послання, акт;
 - _ уривок з історичного дослідження?
2. Хто є автор (приватна особа, офіційна, анонім)?
 3. Яка політична, національна, етнічна, службова приналежність автора? Яким чином це впливає на ставлення до подій?
 4. Чи є у документі інформація, яка підтверджує, що він базується на особистому досвіді чи на причетності автора до згадуваних подій?
 5. Чи був автор очевидцем того, що сталося, або ж брав безпосередньо участь у подіях?
 6. Чи є в документі які-небудь факти, які допомагають робити висновки щодо мети появи документа?
 7. Коли з'явилося джерело? Чи був документ написаний у той час коли сталася подія, відразу після неї чи за декілька днів, тижнів, місяців чи навіть років потому?
 8. Автор просто повідомляє про ситуацію, передає інформацію або описує те, що сталося, чи ж документ містить також погляди, висновки і рекомендації?
 9. Чи намагається автор дати об'єктивний чи осмислений опис того, що сталося?
 10. Чи є в документі які-небудь твердження чи фрази, які свідчили б про уподобання чи утвердження автора про які-небудь групи людей чи точки зору?
 11. Чи є в тексті факти, що дозволяють вам вважати цей документ достовірним джерелом інформації?

Додаток 7

Тема уроку «Передумови Національно-визвольної війни», 8 клас

Джерело 1 .Із записок венеційського дипломата А.Віміна

« на зріст він скоріше високий, ніж середній, широкої кості й міцної будови. Його мова і спосіб правління показують, що він наділений зрілим судженням і проникливим розумом... У поведженні він м'який і простий, чим викликає до себе любов вояків, але, з іншого боку, підтримує середних дисципліну суворими стягненнями...»(Власов В.Історія України. 8 клас :навчальний посібник.-К.:А.С.К.,2000.-с.102)

Джерело 2.В.Власов про Б.Хмельницького

«Про характер Б.Хмельницького джерела подають суперечливі свідчення. Одні відзначають різкість у судженнях і запальність гетьмана, інші показують на спокійну вдачу, м'кість у стосунках з людьми.сучасники гетьмана підкреслювали його проникливий розум, ерудицію, передбачливість, переконаність у правоті своєї справи» (Власов В.Історія України. 8 клас :навчальний посібник.-К.:А.С.К.,2000.-с.102

Завдання

- 1.На основі даних документів та ілюстрацій визначте риси характеру Б.Хмельницького.
- 2.На думку дослідників гравюра Гондіуса найбільш правдиво відтворює зовнішність Б.Хмельницького. Чи згодні ви з цією думкою?Чому?
- 3.Які факти біографії Б.Хмельницькогосвідчать про те. Що на початку Національно-визвольної війни він уже мав великий досвід воєначальника та дипломата? Свою думку обґрунтуйте.

•

Додаток 8

В. Власов Історія України. 7 клас.

Використання документів на початку уроку розвиває пізнавальну активність учнів, пробуджує інтерес до навчального матеріалу, підвищує цілеспрямованість уроку. Наприклад, початок теми: «**Київська Русь у другій половині XI – першій половині XIII ст.**»

Документ:

Геніальний поет 12 ст. у поемі «Слово о полку Ігоревім» картав руських князів:

Перестали князі невірних воювати,

Стали один одному казати:

Се моє, а се теж моє, брате!

Стали вони діла дрібні

Вважати за великі,

На себе самих підіймати чвари, -

А невірні з усіх сторін находили,

Землю Руську долали.

Запитання:

1. Використовуючи текст історичного джерела , визначте, який період історії Київської Русі він описує?
2. Що ви знаєте про цей період?
3. Яке почуття звучить в устах автора «Слова...»? Чому?

Додаток 9

Тема: «Українсько-московський договір 1654 р. Воєнні дії в 1654-1655 р.р.»

Історія України. 8 клас.

Різні точки зору, що стосуються оцінки Переяславської угоди:

1. Фахівець з російського права Микола Дьяконов доводив, що, погоджуючись на особисте підкорення цареві, українці безумовно погоджувалися на поглинання їхніх земель Московським царством.

2. Український історик М.Грушевський вважав, що Переяславська угода була формою васальної залежності, за якої сильніша сторона (цар) погоджувалася захищати слабішу(українців), не втручаючись в її внутрішні справи; українці ж зобов'язувалися сплачувати податки, надавати військову допомогу і т. інше.

3. Ще один український історик В.Липинський пише, що угода 1654 року була нічим іншим, як лише тимчасовим військовим союзом між Москвою та Україною

4. Радянські історики оголосили, що Переяславська рада стала кульмінаційним моментом у віковому прагненні українців і росіян до возз'єднання і що возз'єднання цих народів було основною метою повстання 1648 року.

Питання:

Як ви вважаєте. Чому виникли такі зовсім різні точки зору щодо Переяславської ради?

А яку точку зору з цього питання маєте ви? Обґрунтуйте свою думку.

Додаток 10

Тема: « Розгортання Національно-визвольної війни в 1648-на поч. 1649 р.р.»

Історія України, 8 клас

Джерело.М.Аркас про облогу Замостя

«14 жовтня козаки з-під Львова пішли під Замостя на саму границю України. У замості стояло 10 000 війська, що зібрав Вишневецький. З тим військом, що мав Хмельницький, він міг би взяти ту кріпость без клопоту, але він аж три тижні простояв тут та удавав, що облягає – все дожидався вибору короля. Нарешті приїхав аж 17 листопада посол од нового короля. Вибрали Яна-Казимира. Він сповіщав Хмельницького про свій вибір, обіцяв всякі полегшення козакам і вірі православної, та просив Хмельницького перш вза се відступити від Замостя. Хмельницький виявляв велику радість, казав стріляти з гармат і сказав, що зараз їду на Україну сповнюючи волю нового

короля. Із Замостя взяв невеликий окуп, всього 20 000 золотих, і повернув на Україну. (*Козацькі ватажки та гетьмани України. – Львів, 1991. – С. 63*)

Завдання учням:

Для істориків завжди залишалось загадкою, чому Хмельницький, який у даний момент міг не тільки взяти Замостя, а й піти далі і знищити Річ Посполиту, вирішив пристати на пропозицію Яна-Казимира і повернути на Наддніпрянщину. А як ви думаєте, чому Богдан Хмельницький вчинив саме так? Свою відповідь обґрунтуйте.

Додаток 11

Історія України, 8 клас

ПРАКТИЧНА РОБОТА ЗА ТЕМОЮ: „ Українсько-московський договір 1654 р. Воєнні дії в 1654-1655 р.р ”

Мета: ознайомити учнів зі змістом документів; визначити основні положення й наслідки українсько-російського договору 1654 року; розвивати вміння добувати та використовувати необхідну інформацію з писемних джерел для пояснення історичних явищ, подій, вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; робити висновки, узагальнення.

Хід роботи:

1. Уважно ознайомтеся з історичними джерелами.
2. Спираючись на мету роботи, самостійно визначте напрями дослідження.
3. Проаналізуйте документи за завданнями до них.
4. Занотуйте в зошитах результати аналізу документа.
5. Зробіть висновки, виходячи з мети роботи.

Для первинного знайомства з документами скористуйтеся пам'яткою.

Джерела:

1. Із грамоти царя Олексія Михайловича Богданові Хмельницькому про згоду взяти Україну під захист (22 червня 1653 року).
2. Із повідомлень українського шляхтича Павша (додається).

Завдання:

1. Що спонукало російського царя відгукнутися на пропозицію Б. Хмельницького?
2. Як про це сказано в документі? А чи так є бцло насправді? Сформулюйте свою думку з цього питання
3. Зіставте інформацію, викладену в обох документах про хід Переяславської ради.
4. Чому серед населення України не було одностайності у сприйнятті подій в Переяславі?
5. Як ви вважаєте, яке значення мала Переяславська рада для України і для Москви?
6. Дайте оцінку даним документам. До яких наслідків призвело укладання договору між Московією та Україною?

Додаток 12

7 клас. В.Власов. Історія України. - К., 2007. Тематичне оцінювання з теми: «Київська Русь у другій половині 11- першій половині 13 ст.» (фрагмент)

Про кого з історичних діячів доби йдеться в уривках з джерел?

- «Благовірний і христолюбивий той князь, просвітив Руську землю, наче сонце, промені пускаючи, і слава його розійшлася по всіх землях»»
- «Він бо любив дружину, і золота не збирав, майна не жалів, а давав дружині; був же він князь доблесний і всякими чеснотами був сповнений. За ним же Україна багато потужила»;
- «Високо сидиш ти на своїм золотокованім престолі, підперши гори угорські своїми залізними полками, заступивши королю дорогу, зачинивши ворота на Дунаї».

Складіть невеличку розповідь про одного з історичних діячів за планом:

- _ Коли жив?
- _ За якого часу мав найбільшу владу?
- _ Опишіть зовнішність історичного діяча.
- _ Що вплинуло на формування його характеру?
- _ Висловіть своє ставлення до історичного діяча.

Додаток 13

Алгоритм роботи з візуальними історичними джерелами

- Що зображено (сцена повсякденного життя, політична подія, портрет тощо)?
- Коли відбуваються події? З чого це випливає, наскільки співвідноситься з підписом до джерела (якщо він є)? Коли надруковано зображення, з якою метою (особливо для плакатів і карикатур)?
- Де відбуваються події? Які характерні ознаки зображуваного місця? Яке це має значення ?
- Дати характеристику зображених осіб: до яких соціальних груп і типів вони належать? Чому саме такий склад учасників?
- Хто автор зображення, яка його соціальна та політична позиція, ставлення до зображеного? Де і коли надруковано це зображення (в той час, коли відбувалися зображені події, чи пізніше, в офіційному чи опозиційному джерелі тощо)?
- Чи є це зображення типовим для епохи? Чи відображає воно певну тенденцію, явище і наскільки повно і об'єктивно?

Додаток 14

Картину М.Івасюка « В'їзд Богдана Хмельницького до Києва» використовую під час закріплення навчального матеріалу з теми «національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.» Картина демонструється без підпису.

Питання:

- 1) Хто зображений на малюнку?
- 2) Опишіть персонажів картини.
- 3) Яку подію відображає картина?
- 4) Коли відбувалася подія?
- 5) Наскільки повно відображена подія?
- 6) Дайте свою назву картині?

Додаток № 15

Тема 3. НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ СЕРЕДИНИ XVII ст.

Тест 1 (вхідний)

1. Співвіднесіть поняття та їх характеристики.

1. Законодавчо-розпорядчі збори всіх козаків	А Кіш
2. Старший, головний серед козаків	Б Козацька рада
3. Житло козаків	В Гетьман
4. Все козацтво, козацький табір	Г Курінь

2. Яке положення відповідає змісту Білоцерківського мирного договору?

- А гетьману надавалося право на самостійні дипломатичні відносини
- Б польським магнатам і шляхті заборонялося повертатися до маєтків
- В територія козацької держави обмежувалася Київським воєводством
- Г чисельність козацького реєстру збільшувалася до сорока тисяч осіб

3. Якого року відбулися події, описані в уривку з історичного документа?

«Бачу зле, бо віддав Хмельницький всіх нас у неволю московському цареві... Сам з військом козацьким присягнув і місто Київ силою під мечовим каранем до того привів, що присягли всі... Отець митрополит і архімандрит київські ...присягати не хочуть. Вони заявили, що швидче помруть, ...і твердо стоять на цьому...».

А 1648 р.	Б 1649 р.	В 1652 р.	Г 1654 р.

4. Установіть відповідність між обов'язками та посадами козаків, що входили до складу Генеральної старшини.

1 вирішував судові справи та розглядав апеляції	А обозний
2 приймав послів і вів дипломатичне листування	Б писар
3 керував артилерією і відав постачанням війська	В підскарбій
4 відав прибутками і витратами державних коштів	Г суддя
	Д хорунжий

5. Установіть послідовність укладання договорів під час під час Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького.

А Білоцерківський договір
перемир'я	Б Віленське
В Зборівський договір
угода	Г Кам'янецька

6. Які предмети вважалися символами Української козацької держави?

- 1 булава
- 2 кобза
- 3 люлька
- 4 печатка
- 5 шабля
- 6 корогва

ТЕМА 3. НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ СЕРЕДИНИ XVII СТ.

План теми

1. Національно-визвольна війна українського народу.
2. Зміни в суспільно-політичному житті. Утворення української козацької держави — Війська Запорозького.
3. Зовнішньополітична діяльність уряду Б. Хмельницького.
4. Продовження Національно-визвольної війни у 1654—1657 рр. Становище в Українській державі після смерті Б. Хмельницького.

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.

Передумови і причини національно-визвольної війни

Козацько-селянські повстання 1620-х — 1630-х рр. зазнали поразки. Наступне десятиліття «золотого спокою» (1638—1648 рр.) було для України часом гуртування сил напередодні нового виступу. У 1648 р. почалася Національно-визвольна війна українського народу проти Речі Посполитої.

Причинами Національно-визвольної війни були:

- зростання в Україні землеволодіння польських магнатів і шляхти, закріпачення селян, збільшення панщини, утиски козаків, міщан і православної шляхти з боку польських магнатів і шляхти;
- примусове поширення польської мови, культури, звичаїв на українське населення, звуження сфери вживання української мови, обмеження прав українців при зайнятті державних посад;
- наступ католицизму та уніатства на права Української православної церкви, примусове покатоличення населення, упровадження податку на утримання католицького духовенства.

Рушійними силами війни стали козаки, селяни, міщани, дрібна українська шляхта, православне духовенство. Війна мала національно-визвольний і антифеодальний характер. Метою війни було знищення польського панування, ліквідація кріпацтва, створення незалежної української держави.

Очолив національно-визвольну війну чигиринський сотник Богдан Хмельницький, якого в січні 1648 р. запорозькі козаки обрали гетьманом. Він уклав союзну угоду з Кримським ханством про надання військової допомоги у війні проти Речі Посполитої. У квітні 1648 р. козацькі війська вирушили в похід із Запорозької Січі назустріч польським військам.

Военно-політичні події національно-визвольної війни 1648—1649 рр.

Перші перемоги козаки одержали в битвах в урочищі Жовті Води (5—6 травня 1648 р.), поблизу Корсуня (16 травня 1648 р.), під Пилявцями (11—13 вересня 1648 р.). У результаті значна територія України була визволена від польського панування. У вересні 1648 р. повстанці підійшли до Львова й заволоділи Високим замком, а в жовтні почали осаду польської фортеці Замостя. Дізнавшись про вибори нового польського короля Яна II Казимира, Б. Хмельницький погодився на перемир'я і повернув козацьку армію на Подніпров'я. 23 грудня 1648 р. козацьке військо урочисто вступило до Києва.

У 1649 р. війна розгорнулася з новою силою. Польська армія захопила Галичину і вторглася на Поділля. Війська козаків і татар оточили частину польських військ біля м. Збаража. 5—6 серпня 1649 р. польська армія

зазнала значних втрат під м. Зборовом, однак кримський хан Іслам-Гірей змусив Б. Хмельницького припинити бойові дії.

8 серпня 1649 р. був укладений Зборівський мирний договір, за умовами якого Річ Посполита визнала Українську козацьку державу на чолі з гетьманом у межах Київського, Чернігівського й Брацлавського воєводств, підтвердила права й привілеї козацького війська, встановила реєстр у 40 тис. козаків, визнала свободу існування православної церкви, оголосила амністію учасникам повстання.

Воєнно-політичні події національно-визвольної війни 1650—1653 рр.

Військові дії між Україною та Польщею відновилися в 1651 р., коли на Волині зішлись польська армія на чолі з Яном II Казимиром, козацьке військо Б. Хмельницького і татари під проводом Іслам-Гірея. 18—30 червня 1651 р. у вирішальній битві поблизу м. Берестечка татари знов зрадили козаків і захопили в полон гетьмана. Обраному наказним гетьманом Івану Богуну з великими втратами вдалося вивести козаків з облоги й відступити на Київщину. Звільнившись із полону, Б. Хмельницький почав переговори про укладення миру.

18 вересня 1651 р. був укладений Білоцерківський мирний договір, за умовами якого територія Української козацької держави обмежувалася Київським воєводством, козацький реєстр скорочувався до 20 тисяч осіб, гетьману заборонялися дипломатичні відносини з іноземними державами, польській шляхті дозволялося повернутися до своїх довоєнних маєтків в Україні.

Б. Хмельницький прагнув укладення воєнного союзу з господарем Молдови Василем Лупулом з метою досягнення воєнно-політичної ізоляції Польщі. У 1650 р. відбувся перший молдовський похід, за результатами якого були встановлені союзницькі відносини між Україною й Молдовою. У 1652 р. і 1653 р. відбулися молдовські походи з метою змусити В. Лупула виконати попередні зобов'язання.

Б. Хмельницький продовжив боротьбу за визволення українських земель від Речі Посполитої. 23 травня 1652 р. козаки розгромили польський військовий табір біля підніжжя г. Батіг на Поділлі. У вересні 1653 р. козаки оточили польську армію під м. Жванець, однак кримський хан знову зрадив козаків, уклавши сепаратну угоду з польським королем. За Кам'янецькою угодою воєнні дії припинялися, польська шляхта поверталася до своїх маєтків, татари отримали дозвіл брати ясир на західно-українських землях, інтереси України не бралися до уваги.

ЗМІНИ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ. УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ — ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО

Переможні битви 1648—1649 рр. дали можливість почати будівництво Української козацької держави — Війська Запорозького (Гетьманщини) на основі традицій Запорозької Січі.

Територія Війська Запорозького згідно з умовами Зборівського договору складалася із земель Київського, Чернігівського й Брацлавського воєводств (столиця — м. Чигирин). Замість воєводств створювалися 16 полків на чолі з полковниками й 272 сотні на чолі із сотниками.

Головою держави був обраний козаками гетьман, який мав вищу адміністративну, судову й військову владу. Вищими органами влади були Генеральна (згодом Старшинська) Рада і Генеральна старшина. Найвищою судовою установою був Генеральний військовий суд при гетьманові.

Збройні сили склалися з піхоти, кінноти, артилерії, розвідки, обозної, санітарної та інших служб. Українська держава мала власну символіку: прапор малинового кольору і герб із зображенням козака з мушкетом.

Особливістю козацької держави був її військовий устрій, що зумовлювалося як потребою боротьби за незалежність, так і традиціями Війська Запорозького.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УРЯДУ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Восени 1653 р. внутрішнє й міжнародне становище Української держави значно погіршилося. Задля збереження основних здобутків національно-визвольної війни, насамперед Української держави, Б. Хмельницький вирішив звернутися по допомогу до Московії.

1 жовтня 1653 р. Земський собор у Москві ухвалив прийняти Україну «під руку царя» Олексія Михайловича й розпочати війну проти Речі Посполитої. 8 січня 1654 р. у Переяславі відбулася козацька рада, яка вирішила укласти союз із Московською державою за умови збереження основних прав і вольностей Війська Запорозького.

У березні 1654 р. козацьке посольство уклало угоду з московським урядом — Березневі статті, у яких визнавався суверенітет Української держави: зберігалися адміністративно-територіальний устрій та республіканська форма правління, визнавалася незалежність української адміністрації у проведенні внутрішньої політики, підтверджувалися права й привілеї Війська Запорозького, установлювалася кількість козацького війська в 60 тисяч осіб,

однак заборонялися самостійні дипломатичні відносини з Річчю Посполитою та Туреччиною.

Напрямки зовнішньої політики Гетьманщини за Б. Хмельницького

ПРОДОВЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ У 1654—1657 РР. СТАНОВИЩЕ В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ ПІСЛЯ СМЕРТІ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Навесні 1654 р. Московська держава вступила у війну з Річчю Посполитою. Протягом 1654—1655 рр. московсько-українські війська визволили від поляків Волинь, Поділля й Галичину. Однак 24 жовтня 1656 р. Московська держава підписала з Річчю Посполитою Віленське перемир'я, за яким воєнні дії між ними припинялися, а натомість передбачалися спільні воєнні дії проти Швеції.

Б. Хмельницький сприйняв Віленське перемир'я як порушення українсько-московського договору й вирішив шукати нових союзників у боротьбі проти Польщі, якими мали стати Швеція й Трансільванія. Наприкінці 1656 р. українсько-шведсько-трансільванське військо здобуло Перемишль, Варшаву, Краків, Люблін. Однак похід проти Польщі не приніс остаточної перемоги. Дізнавшись про провал своїх намірів, 27 липня 1657 р. Б. Хмельницький помер.

Національно-визвольна війна призвела до утворення та міжнародного визнання Української козацької держави — Гетьманщини. Однак Б. Хмельницькому не вдалося об'єднати всі українські землі, це завдання мали вирішувати його наступники.

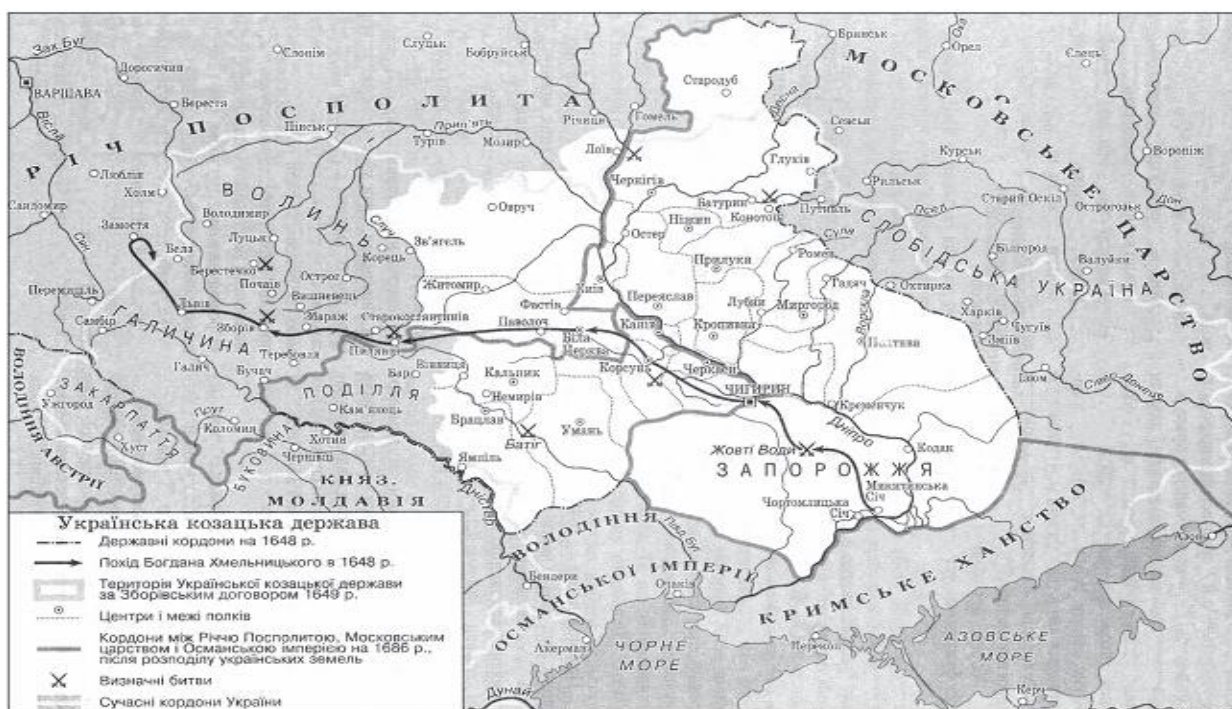
Після смерті Б. Хмельницького внутрішньополітичне становище Української держави зумовлювалося зовнішніми факторами. Річ Посполита скористалася розпадом антипольського союзу України, Швеції й Трансильванії та разом із Кримським ханством розпочала підготовку до нової війни проти України.

Московська держава скористалася ослабленням Української держави й почала обмежувати її суверенітет. Московський уряд висунув нові вимоги, які передбачали розміщення в найбільших українських містах московських військ на чолі з воєводами, надходження податків з українського населення до царської скарбниці, узгодження з царем кандидатури гетьмана, скорочення кількості козацького війська.

Ситуація ускладнювалася поглибленням розбіжностей між гетьманами — наступниками Б. Хмельницького, які були прихильниками різних зовнішньополітичних орієнтацій. Боротьба гетьманів за владу і вторгнення чужоземних військ призвели до поділу українських земель між Московською державою, Річчю Посполитою, Османською імперією.

РОБОТА З КАРТОЮ

Українська козацька держава

Покажіть на картосхемі:

- напрямки походів козацького війська під проводом Б. Хмельницького: а) 1648 р.; б) 1649 р.; в) 1650 р.; г) 1651 р.; д) 1652—1653 рр.;
- місця: а) перших переможних битв козаків з польськими військами; б) битви, яка відкрила козацькому війську шлях на Західну Україну; в)

битви, програної козаками через зраду кримського хана; г) битви, перемога в якій допомогла козакам відновити своє становище на заході України;

- територію української козацької держави: а) за Зборівським договором; б) за Білоцерківським договором;
- столицю української козацької держави Б. Хмельницького;
- місце проведення козацької ради, на якій було прийняте рішення про укладення союзу з Московським царством;
- території сусідніх країн, із якими Б. Хмельницький установив дипломатичні відносини.

ДОВІДКОВІ МАТЕРІАЛИ ДАТИ

1648 р., січень	початок Національно-визвольної війни; обрання гетьманом Богдана Хмельницького
1648 р., лютий	укладання Б. Хмельницьким союзного договору з кримським ханом про надання військової допомоги
1648 р., травень	перемоги козацького війська в Жовтоводській та Корсунській битвах
1648 р., вересень	перемога козацького війська в Пилявецькій битві
1648 р., вересень— жовтень	облога українським військом Львова і Замостя
1649 р., серпень	перемога козацького війська у Зборівській битві; укладення Зборівського договору між Україною та річчю Посполитою
1650 р., серпень	перший молдовський похід козацького війська під проводом Б. Хмельницького
1651 р., червень	поразка козацького війська в Берестецькій битві
1651 р., вересень	укладення Білоцерківського договору між Україною та річчю Посполитою
1652 р., травень	розгром польського війська козацько-татарським військом у Батозькій битві
1652 р., серпень	одруження Тимоша Хмельницького з дочкою молдовського господаря Василя Лупула; укладення молдовсько-українського союзу
1653 р., вересень— грудень	облога козацьким військом м. Жванця на Поділлі
1653 р., квітень— травень	похід козацьких полків під проводом Тимоша Хмельницького в Молдову
1654 р., січень	прийняття рішення про укладення союзу з Московською

	державою на Переяславській раді
1654 р., березень	укладення козацьким посольством українсько-московського договору (Березневі статті)
1656 р., жовтень	Укладення Б. Хмельницьким антипольського союзу з трансільванським князем Юрієм (Дьєрдем) II Ракоці
1656 р., жовтень	підписання Віленського перемир'я між Москвією та Річчю Посполитою
1657 р., січень—липень	воєнні дії війська трансільванського князя Юрія II Ракоці та українських полків на чолі з Антоном Ждановичем проти Речі Посполитої
1657 р., липень	смерть гетьмана Б. Хмельницького

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

національно-визвольна війна	війна поневоленого народу, метою якої є знищення іноземного панування й створення власної незалежної держави.
Військо Запорозьке, Гетьманщина	назви Української козацької держави, відновленої внаслідок Національно-визвольної війни українського народу проти Речі Посполитої.

ПЕРСОНАЛІЇ

 <p>Богдан Хмельницький (1595—1657)</p>	Український військовий та державний діяч, полководець, дипломат, учасник козацько-селянських повстань 1630-х рр., керівник Національно-визвольної війни, засновник Української козацької держави, гетьман України у 1648—1657 рр., установив відносини з Кримським ханством, Молдовою, Московією, Швецією, Трансільванією та ін.
 <p>Іван Богун (1618—1664)</p>	Український військовий та державний діяч, учасник козацько-селянського повстання 1637—1638 рр., брав участь в усіх битвах Національно-визвольної війни, особливо відзначившись у Берестецькій битві, відмовився присягнути на вірність мос-

Тест 2 (контрольний)

1. Кому з учасників Національно-визвольної війни належить така характеристика? *«Визначний політичний і військовий діяч, здобув визнання в Європі як полководець. Створивши одну з найсильніших армій, завдав поразок Польщі у Жовтоводській, Корсунській, Батозькій битвах».*

А І. Богуну
В М. Кривоносу

Б І. Золотаренку
Г Б. Хмельницькому

2. За яким договором, укладеним під час Національно-визвольної війни українського народу, Українська козацька держава мала територію, заштриховану на карті?

А Білоцерківським договором
Б Віленським перемир'ям
В Зборівським договором
Г Кам'янецькою угодою

3. Яка зміна відбулася в соціально-економічному житті українського народу внаслідок Національно-визвольної війни?

А заборона продажу й дарування земельних маєтків
Б скасування кріпацтва та надання селянам свободи
В поширення фільваркової системи господарювання
Г зростання земельного володіння магнатів і шляхти

4. Установіть відповідність між описами та назвами клейнодів, що вважалися символами Української козацької держави.

1 малиновий прапор, оздоблений вишивкою золотом	А булава
2 древко з кулькою, від якої звисало кінське волосся	Б бунчук
3 великі котли, виготовлені з міді й обтягнуті шкірою
печатка	Г
4 палиця зі срібною чи визолоченою кулею на верхівці
хоругва	Д

5. Установіть послідовність битв, які відбулися під час Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького.

А Берестейська битва	Б Корсунська битва
В Жванецька облога	Г Пилявецька битва

6. Які положення відповідають змісту українсько-московського договору?

- 1 чисельність козацького реєстру становила шістьдесят тисяч осіб
- 2 козаки зобов'язувалися допомагати російському цареві у війнах
- 3 права й вольності всіх станів України залишалися непорушними
- 4 збирання податків із населення покладалося на російських воєвод
- 5 учасникам Національно-визвольної війни оголошувалася амністія
- 6 гетьману заборонялося проводити самостійну зовнішню політику